

**2022-2023-OQIW JILINDA IMKANIYATLARI SHEKLENGEN
BALALAR USHIN QANIGELESTIRILGEN MEKTEP HÁM MEKTEP
INTERNATLARINI 11-KLASS OQIVSHILARI USHIN
JUWMAQLAWSHI MAMLEKETLIK ATTESTACIYASIN OTKERIW
BOYINSHA QARAQALPAQ TILI PANINEN METODIKALIQ USINIS
HÁM MATERIALLAR**

2022–2023-oqıw jılında imkaniyatı sheklengen balalar ushın qánigelestirilgen mektep hám mektep-internattlarınıń pitkeriwshileri ushın juwmaqlawshı mámleketlik attestasciyasın ótkeriw boyınsha usınıs etilgen metodikalıq usınıs hám materiallarǵa usı mektep hám mektep-internattlarınıń ana tili metod birlespesiniń qararı menen 15-20% ózgeris kirgiziwge boladı.

Dúziwshi:

Z.Ismaylova – Respublikalıq bilimlendiriw orayı metodisti.

QARAQALPAQ TILI

11-KLASS

1. Juvmaqlawshı qadaǵalaw imtixanların ótkeriw tártibi

2022–2023-oqıw jılında imkanıyatı sheklengen balalar ushın qánigelestirilgen mektep hám mektep-internattların pitkeriwshileri juvmaqlawshı attestaciyada dóretiwshilik bayan jazadı. Imkanıyatı sheklengen balalar ushın qánigelestirilgen mektep hám mektep-internattların ana tili metod birlespesinde qadaǵalaw imtixanları materiallarına 15-20% ózgeris kirgiziwge boladı.

Dóretiwshilik bayan kóbirek kórkem-ádebiy, ruwxıy-aǵartıwshılıq máselerinde hám siyasiy turmıs, pán hám texnika jańalıqları, pánler ara baylanıslılıq haqqında temelar beriledi.

oqıwshılar bayannın tómendegi túrilerinen paydalanıp dóretiwshilik **bayan jazadı.**

- **Tekstke kórkem-suwretlew quralların paydalanıw arqalı dóretiwshilik bayan jazadı.**
- Baslap berilgen tekstti óz pikir-usınısları tiykarında dawam ettiredi.
- **Tekst shaxsın ózgerтип dóretiwshilik bayan jazadı.**
- **Grammatik tapsırmalı dóretiwshilik bayan jazadı.**

Bayan tekstleri 3 variantta tayarlanadı. Hár bir variantta bir tekst bolıp, hár bir tekst penen birge dóretiwshilik bayan jazıwdın bir túri tiykarında tapsırma beriledi. Bir oqıwshı 3 konvertten birewin tańlap aladı. Tańlap alınǵan konverttegi tekst teması taxtaúa jazıp qoyıladı. Dóretiwshilik bayan ushın berilgen tapsırma da taxtaǵa jazıp qoyıladı. Muǵallım tárepinen (210-230 sózden ibarat bolǵan) dóretiwshilik bayan teksti awızeki formada eki (zárúr bolsa úsh) márte oqıp beriledi, oqıwshılar esitken tekst boyınsha berilgen tapsırma tiykarında dóretiwshilik bayan jazadı. Dóretiwshilik bayan kólemi keminde (180-200 sózden ibarat bolǵan) 2-2,5 bet bolıwı lazım.

Dóretiwshilik bayan jazıw ushın 180 minut beriledi.

Dóretiwshilik bayan tekstleri muǵallım tárepinen tańlanadı hám mektep metod birlespesinde talqılanadı hám maqullanadı, maqullanǵan materiallar mektep direktori tárepinen tastıyqlanadı.

**BAYAN JUMÍSÍ TÓMENDEGI ÓLSHEMLER TIYKARÍNDÁ
BAHALANADÍ:**

№	Ólshemler	Ball
1	Joba temaǵa sáykes dúzilgen. Tekst mazmunı durıs bayan etilgen bolsa; bayan mazmunlı hám qátesiz jazılǵan bolsa, sóz baylıǵı, bayanlaw dúzilisi hám stili ádebiy til talaplarına say bolıp, bir yaki eki qátege jol qoyǵan bolsa; sawatlılıǵı boyınsha qopol bolmaǵan bir imla yaki eki irkilis belgilerinen qátesi bolsa; stillik qáte bolmasa.	5
2	Tekst joba tiykarında sáwlelendirilgen bolıp, pikir bayanında izbe-izlik az ǵana qisman buzılǵan bolsa; sóz tańlawda hám bayanlawda suwretlewde hár túrlililik bolsa; mazmun hám bayanlawda 2-3 qáte, sawatlılıǵı boyınsha 3 imla, 3 irkilis belgileri hám ikki stillik qáte bar bolsa.	4
3	Tema tolıq ashıp berilmegen, temadan azıraq shetke shıǵıp ketken bolsa, waqıyalardı anıq bayanlap beriwde qátelerge jol qoyılǵan bolsa; sóz baylıǵı hám bayanlawda sayızlıǵı sezilip tursa; sawatlılıǵı boyınsha 4 imla, 4 irkilis belgileri, 3 stillik qátege jol qoyılǵan bolsa.	3
4	Tekst mazmunı kóp buzılǵan bolsa; bayan jobaǵa say bolmasa, pikirdi jetkerip beriwde hám qurılısında kemshilikler bolsa, pikirler bir-birine baylanıspaǵan bolsa; sóz baylıǵı sayız bolıp mazmunında hám bayanlawda 5-6 qáteliklerge jol qoyılǵan bolsa; sawatlılıǵı boyınsha 7 imla, 7 irkilis belgileri hám 7 stillik qátege jol qoyılǵan bolsa .	2
5	Tekst mazmunında kóp qátelikler bolıp, bayan jobaǵa sáykes kelmese, pikirdi jetkerip beriwde hám sóz qurılısında kemshilik bolsa, pikirler bir-birine baylanıspaǵan bolsa; sóz baylıǵı sayız bolıp mazmunında hám bayanlawda 10 hám 10 nan artıq qáteliklerge jol qoyılǵan bolsa	1

Qaraqalpaq tili páninen imkaniyatı sheklengen balalar ushın dóretiwshilik bayan temalarınan úlgileri

I VARIANT

Ótirikshi

Bir tawdıń eteginde bir awıl jasaǵan eken. Olardıń malları, qoy-eshkileri júdá kóp eken. Awıl adamları bir-birine qayırqom, tatıw jasaydı eken. Bir kúni qoylardı ayırıp baǵıw ushın shopan tańlaptı hám qoy baqqan bir shopangá qoydıń iyeleri eskertip:

– Eger qoyǵa qasqır shapsa, tóbeniń basına shıǵıp qıyqıw sal. Ózlerimiz barıp, ayırıp alıp qalamız”,— dep aytıp qoyǵan edi.

Bir kúni shopan awıldıń adamların bir tamasha qılayın dep oylaptı da bir tóbeniń basına shıǵıp:

—Qoyǵa qasqır shaptı”—dep baqıra baslaptı.

Awıldıń adamları bunı esitip, kim qolına bel, kim jaba, kim tayaq kóterip súriwge kelip qarasa, shopan ishek-silesi qatıp kúlip turǵan eken. Xalıq qoylardıń amanlıǵın bilip tarqap ketipti. Aradan biraz waqıttı ótkerip shopan bul waqıyanı jáne qaytalaptı. Adamlar hawlıǵıp kelse, qoylar aman, otlap júrgen eken, ashıwlanıńqırap qaytıptı.

Bir kúni qoyǵa haqıyqat qasqırlar topılıptı. Arashalawǵa bir óziniń shaması kelmey:

—Adamlar, qoyǵa bóri shaptı”—dep qattı baqırıptı. Awıldıń adamları onıń dawısın esitipti, biraq “bayaǵı ádeti daǵı” dep arqayın jumısların isley beripti.

Qasqırlar shoppannıń hálsizliginen paydalanıp, qoylardan jegenin jepti, jemegenin qurı bawızlap ketipti.

Shopan eli-xalıq aldında ayıplı bolıp, qoylardıń qunın tólepti. Eń ashırarlısı endi onıń sózine heshkim isenbeytuǵın bolıptı hám adamlar oǵan ótirikshi shopan dep laqap beripti.

Shopan ómiriniń aqırına deyin “Ótirikshiniń ras sózi zaya ketedi” degen naqıl biykarǵa ayılmaǵanın túsiniw, hámmege ras sóyleńler, maǵan usap pánt jep qalmańlar, dep aytıp ketken eken.

(224 sóz)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda bayan jazıń.

II VARIANT

Táǵdir tasları

Dúnyada hár qıylı adamlar bar. Olardıń oylawı, jasaw sharayatı bir-birine usamaydı. Úlkemizdiń bir awıllıq jerinde bir jarlı jasaptı. Onıń jumıs islegeninen otırıp adamlarǵa sóylegeni kóp eken. Ol óz ómirinen nalıy beredi eken. Bir kúni ájayıp waqıya júz beripti. Átırıp birden qarańǵı bolıp, shaqmaq shaqqanday dawıs esitilipti. Jarlı adam kózin ashıwǵa qorqıp biraz turıptı. Dawıslar tınǵan soń dáslep bir kózin ashıp ásten qaraptı, keyin eki kózin de ashıp ján -jaǵına qaraptı.

Onıń turǵan bólme ústilerine tawar jabılǵan taslarǵa tolı edi. Biraz waqıtqa shekem ne bolǵanın bilmey, qayda kelip qalǵanına túsinbey turıp qalıptı. Ol táǵdir tasları jıynalǵan ójireniń ortasında turǵan eken. Taslardıń birin qozǵamaqshı bolıp qıymıdatqan edi, sol waqıtta sırlı dawıs oǵan bılay depti: “Sen hámiyshe óz táǵdirińnen, jarlılıǵıńnan nalınıp júreseń. Sen táǵdir taslarıńnıń qasında tursań. Házir saǵan imkaniyat beremen: ózińe qálegen basqa táǵdir saylap al. Taslardı tańlawıńa boladı, biraq saylamastan aldın tastıń betindegi tawardı ashıp kóriwshi bolma”.

Bunı esitken jarlı saylap baslaptı. Birinshi tastı kótermekshi bolıptı, biraq kúshi jetpepti. Ekinshi tastı kóteripti, biraq awırlıq etipti. Úshinshisi jeńil eken, kóteripti, biraq tastıń qırları qolın kese baslaptı. Onı da jerge taslap jiberipti. Solay etip, ol bólmedegi barlıq taslardı kóterip shıǵıptı, heshbiri unamaptı. Eń sońında múyeshte ózi kóterip kórmegen bir tas qalıptı. Kóterip qarasa, oǵırı úlken, biraq jeńil, kóteriwge de qolaylı eken. Ol quwanǵanınan baqırıp jiberipti:

—Mine, tap usı tastı alaman. Bul úlken bolsa da, basqalardan ádewir jeńil.

Solay etip, ol ózi tańlaǵan táǵdir tasınıń betindegi tawarın ashıp qarasa — “jarlılıq “dep jazıp qoyılǵan eken. (216 sóz)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip , teksttiń mazmunına tiykarlanıp bayan jazıń.

II VARIANT

Dana ájeniń másláháti

Aqlıǵı ájesiniń bir nársese haqqında jazıp atırǵanın kórip soradı:

– Áje, men tuwralı jazıp atırsań ba?

Ájesi qálemni qoyıp, aqlıǵına kúlimsirep bılay dedi:

– Durıs taptıń, sen tuwralı jazıp atırman. Biraq, meniń ne jazıp atırǵanımdı emes, ne menen jazıp atırǵanıń áhmiyetli boladı. Men seniń úlkeygeninde mına qálemdey bolǵanıńdı qáler edim.

Aqlıǵı qızıqsınıp, qálemge qaradı, biraq onıń heshbir ózgesheligin tappadı.

– Bul da basqa qálemlerdey ǵoy!

— Bári zatqa qanday kózqarasta ekenińe baylanıslı. Bul qálemniń bes túrli qásiyeti bar, eger sen dúnya menen kelisimde jasawdı qáleseń, usı bes qásiyetke iye bolıwıń kerek.

-Olar qanday qásiyet eken?-dep qızıqsındı aqlıǵı.

Birinshiden: sen asa talantlı dana bolıwıń múmkin, biraq seni baǵdarlap turǵan qol bar ekenin umıtpa. Sen sol kúshke isen hám onı seziwdi úyren.

Ekinshiden: men jazıwım ushın qálemniń ushın qayta –qayta shıǵaraman. Bul ushın ol azap shegedi, biraq qálem keyin jıńışkerek jazadı, qıyınshılıqqa shıday bil. Demek, sonda hasıl adamǵa aylanasań.

Úshinshiden: eger qálemnen paydalansań, qátelesken jerińdi óshirgish penen óshirip, dúzetiwge boladı. Demek, óz qáteńdi dúzetiw jaman is emes. Bunı tuwrı joldan barıwdıń shárti desek te boladı.

Tórtinshiden: qálemniń eń áhmiyetli jeri, onıń qanday aǵashtan islengenini emes, onıń ishindegi grafit. Sonıń ushın sen bárhula dúnyada ne bolıp atırǵanına itibar ber.

Besinshiden: qálem bárha iz qaldıradı. Sen de óz isiń menen iz qaldırasań. Sonıń ushın ne isleseń de oylanıp isle. (215 sóz)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip, teksttiń mazmunına tiykarlanıp bayan jazıń.